

XHEMALUDIN SALIU (PRESHEVE)

SHQIPTARET E PRESHEVES, TE BUJANOV CIT DHE TE MEDVEGJES

Presheva, Bujanovci dhe Medvegja janë tri komuna shqiptare që sot bëjnë pjesë në Republikën e Serbisë. Gjatë sundimit të Perandorisë Osmane këto regjime kanë qenë pjesë integrale të vilajetit të Kosovës, ndërsa Presheva njihej si qendër e krahinës së Zhupës që në shekullin XIV. Pas Kongresit të Berlinit të vitit 1878, kufiri midis vilajetit të Kosovës dhe Serbisë kalonte nëpër Ristovac, midis Bujanovcit e Vranjës. Kështu, në bazë të vendimeve të këtij Kongresi, Serbisë iu aneksuan trojet shqiptare të Toplicës, që ndodhen në veri të Kosovës së sotme, si edhe rajonet në lindje, që shkonin deri në afërsi të Nishit. Pushtimi serb i këtyre viseve u shoqërua me fushatën e gjenocidit mbi shqiptarët autoktonë dhe me atë rast u shpronësuan e u shpërngulën mbi 700 fshatra shqiptare, ndërsa familje të tjera u ndoqën dhe u masakruan. Përpara dhe pas vitit 1878 Presheva, sipas ndarjes administrative e territoriale të Perandorisë Osmane, ishte qendër kazaje, e cila përfshinte edhe territoret e Bujanovcit. Gjatë luftërave ballkanike (1912 - 1913) shqiptarët e këtyre viseve, ashtu si mbarë shqiptarët në Kosovë, iu nënshtruan terrorit dhe gjenocidit të përgjithshëm serb. Për rrjedhojë gati e tërë popullata e këtij rajoni u detyrua të zbrësë më në jug, në fushën e Shkupit dhe vetëm pas disa muajsh u rikthye në trojet e veta.

Pas copëtimit të viseve shqiptare në vitin 1913 dhe pas Luftës së Parë Botërore Presheva iu aneksua Serbisë. Ajo ishte qendër e rrethit të Zhupës së Shkupit që përfshinte edhe Bujanovcin me rrethinë. Me ndarjen administrative të Jugosllavisë në banovina (në vitin 1929), Presheva dhe Bujanovci u përfshinë në banovinën e Vardarit me qendër në Shkup. Edhe pas Luftës së Dytë Botërore shqiptarët e Preshevës, të Bujanovcit dhe të Medvegjës u ndanë sërish nga shqiptarët e Kosovës dhe të Maqedonisë. Këto territore u bënë qendra rrethi ose komune në kuadrin e Republikës së Serbisë. Pra, në të gjitha shtetet e deritanishme, shqiptarët e Preshevës, të Bujanovcit dhe të Medvegjës nuk kanë pasur mundësi të zgjedhin as shtetin dhe as njësinë federative, në kuadrin e së cilës ata duan të jetojnë.

Regjioni i Preshevës, i Bujanovcit dhe i Medvegjës që në lashtësi ka qenë i banuar nga ilirët dhe ka bërë pjesë në territorin e Dardanisë. Kjo popullsi, ashtu si banorët e hershëm të Kosovës e të Maqedonisë Perëndimore, përbëjnë etninë më të vjetër në këto zona, që ka marrë pjesë në të njëjtat procese etnogenetike të shqiptarëve.

Sundimi osman, ashtu si në mbarë viset shqiptare u shoqërua me islamizimin e shqiptarëve të këtij regjioni. Por, pavarësisht nga përkatësia fetare e banorëve, nga ndarjet administrative të imponuara nga pushtuesit e ndryshëm, banorët e këtyre trojeve ishin dhe mbetën pjesë përbërëse e tërësisë etnike shqiptare. Nga pikëpamja etnografike ata përbëjnë një tërësi me shqiptarët e Kosovës dhe të Maqedonisë Veriore, përdorin së bashku me ta të njëjtin dialekt popullor dhe të njëjtën gjuhë letrare. Në një rajon më të ngushtë ata janë pjesë e pandarë e tërësisë etnografike, gjeografike dhe ekonomike të zonës së Karadakut, që shtrihet në Kosovë, në Maqedoni dhe në

Serbi, dhe të zonës së Gollakut në Kosovë. Në të gjitha periudhat historike banorët e këtyre anëve lidhjet jetësore i kanë mbajtur dhe i mbajnë me Podujevën, me Prishtinën, me Gjilanin, me Kamenicën, me Kaçanikun, me Shkupin dhe me Kumanovën.

Regjioni i Preshevës, i Bujanovcit dhe i Medvegjës kap një hapësirë prej 1 249 km² me një popullsi rreth 100 000 banorë. Shumicën absolute të popullsisë e përbëjnë shqiptarë. Kështu në komunën e Preshevës shqiptarët përbëjnë 95 për qind të popullsisë, në Bujanovc rreth 65 për qind dhe në Medvegjë mbi 35 për qind të popullsisë, ndërsa pjesën tjetër e përbëjnë serbët dhe romët. Një pjesë e madhe e banorëve serbë të këtyre komunave janë kolonë, të vendosur atje pas shpërnguljeve masive me dhunë të shqiptarëve për në Turqi më (1912-1913, 1918-1941, 1953-1966) dhe gjatë reformës agrare kolonizuese (1918-1941).

Shqiptarët e Preshevës, të Bujanovcit dhe të Medvegjës kanë marrë pjesë aktive në të gjitha proceset kulturore, sociale, ekonomike, politike etj. të shqiptarëve në tërësi. Ata u inkadruan në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare dhe sidomos në Lidhjen Shqiptare të Prizrenit, në kryengritjet antiosmane të fillimit të shek.XX që çuan në Shpalljen e Pavarësisë së Shqipërisë, në luftën e shqiptarëve të viseve të copëtuara për çlirimin dhe për bashkimin kombëtar, gjatë viteve 1918-1941, si edhe kundër ripushtimit të këtyre trojeve nga forcat komuniste serbe, maqedonase dhe bullgare në fund të Luftës së Dytë Botërore. Ata kanë dhënë gjithashtu kontribut të rëndësishëm edhe në zhvillimin e kulturës kombëtare shqiptare.

Në territorin e këtyre komunave kalojnë hekurudha ndërkombëtare dhe autostrada, që lidhin Evropën me Azinë. Megjithatë këto komuna kanë kushte të favorshme gjeografike e natyrore për shkak të shtypjes së vazhdueshme kombëtare, shumë shqiptarë të këtyre anëve shpërngulen në drejtim të Kosovës dhe jashtë saj, në Turqi, në Evropën Perëndimore etj.

Gjatë Luftës së Dytë Botërore, udhëheqja jugosllave, me qëllim që të ngushtonte truallin etnik shqiptar dhe për të asimiluar popullsinë, i ndau banorët e këtyre viseve nga shqiptarët e Kosovës dhe të Maqedonisë. Që nga ajo kohë ata u përfshinë në përbërje të Republikës së Serbisë, herë në kuadrin e rrethit të Vranjës dhe herë në atë të Leskovcit. Edhe në këtë periudhë vazhdoi dhuna totalitare komuniste dhe politika shoviniste serbe. Shprehja më konkrete e kësaj politike ishte shpërngulja me dhunë e banorëve autoktonë shqiptarë të këtyre viseve për në Turqi. Kjo bëri që në atë vend të ketë po aq shqiptarë nga këto zona sa edhe në vendlindje. Shpërnguljet nuk u ndërprejnë edhe pas vitit 1966, sepse mbetën faktorët që i shkaktuan dhe i nxitën ato. Edhe më pas vijuan ndalimet e veprimtarive kulturore e politike. Këto vise u lanë në një prapambetje të theksuar ekonomike, ndërsa perspektivat për zhvillimin e kolektivitetit etnik shqiptar mbetën të mbyllura.

Zhvillimi ekonomik në rrethet ku bëjnë pjesë këto komuna paraqet disnivele të theksuara. Vranja, ku jetojnë serbët, ka një shkallë tjetër zhvillimi dhe industria e saj punon me lëndë të para që nxirren në Preshevë e në Bujanovc, të cilat ndërkohë mbetën komunat më të varfëra e më të prapambetura. Shkalla e ulët e zhvillimit ekonomik ka bërë që sot të ardhurat kombëtare për frymë në Preshevë të jenë 5 herë më të ulta se mesatarja e Republikës së Serbisë. Ndërkohë, në vitin 1988, shkalla e investimeve në Preshevë arrinte vetëm në 6,2 për qind të mesatares së Republikës, ndërsa shkalla e të punësuarve ishte 3 herë më e ulët se në Serbi. Në territorin e kësaj komune të gjithë banorët serbë janë në marrëdhënie pune, ndërsa vendet e reja e të

pakta të punës janë rezervuar për serbët që vijnë nga komunat e tjera. Në Preshevë, në çdo 18 banorë shqiptarë, 1 është i zënë në punë, në Bujanovc 1 në çdo 22 shqiptarë, ndërsa në Medvegjë ky raport është edhe më pak i favorshëm. Për më tepër në komunën e Bujanovcit shqiptarët, edhe pse përbëjnë shumicën absolute të popullsisë, përbëjnë vetëm 30 për qind të delegatëve të Kuvendit komunal.

Padrejtësitë, segregacioni dhe shtypja janë posaçërisht të rënda në fushën e arsimit. Në territorin e këtyre komunave planprogramet, tekstet dhe shtrirja e rrjetit të arsimit shqip përcaktohen nga organet gjegjëse të Republikës së Serbisë. Në historinë e këtyre viseve paralelja e parë e shkollës së mesme në gjuhën shqipe u hap vetëm në vitin 1961, por kohët e fundit pas dy dekadave pune, u mbyllën gjimnazet shqipe në Bujanovc dhe në Medvegjë. Në Bujanovc u mbyll edhe shkolla fillore "25 Maj", me rreth 700 nxënës. Në entet parashkollore në Bujanovc dhe në Medvegjë është ndaluar përdorimi dhe edukimi i fëmijëve në gjuhën shqipe. Në planprogramet mësimore të shkollave shqipe këtyre të komunave janë hequr gati tërësisht materialet e historisë kombëtare shqiptare dhe janë zhveshur krejtësisht nga përmbajtja kombëtare mësimi i letërsisë, i muzikës dhe i arteve. Pas një aksioni barbar, nga bibliotekat shkollore dhe të qytetit u hoqën mbi 2 000 libra të autorëve më të njohur shqiptarë. Me masa të dhunshme dhe të diferencimit ideopolitik nga shkollat shqipe u larguan mbi 100 mësimdhënës shqiptarë.

Veprimtaria kulturore dhe informative shqiptare në këto komuna është bërë gati e pamundur. Ndërkohë, me mbylljen me dhunë të organeve të informimit të gjuhës shqipe në Kosovë, këto zona kanë mbetur në errësirë të plotë. Më parë në këto vise nuk ishte lejuar nxjerrja e asnjë gazete në gjuhën shqipe. Shkalla e ulët e zhvillimit ekonomik, standarti i ulët i jetesës, mungesat në shërbimin shëndetësor kanë bërë që në këto komuna të ketë një përhapje drastike të sëmundjeve ngjitëse, ndërsa vdekshmëria e foshnjëve arrin në 80-100 për mijë dhe është më e larta në Evropë.

Si kudo në Jugosllavi, çdo shfaqje e mendimit të lirë të shqiptarëve është ndëshkuar shumë rëndë, është shoqëruar me humbjen e së drejtës së shkollimit, të punës, me burgosje dhe me ndjekje policore. Shqiptarëve të këtyre komunave u është mohuar e drejta e kontakteve dhe e komunikimit me shtetin amë, me Shqipërinë.

Zhvillimet më të reja pas shpërbërjes së Jugosllavisë, lufta në Slloveni, në Kroaci dhe në Bosnjë - Hercegovinë, varfërimi gjithnjë e më i madh, përpjekjet për t'i mobilizuar dhe për t'i dërguar shqiptarët e këtyre viseve në frontet e ndryshme të luftimit, kanë bërë që shpërnguljet, sidomos të rinjve shqiptarë, të marrin përmasa të reja. Për keqësimin e mëtejshëm të gjendjes së shqiptarëve në këto komuna, një ndikim të madh negativ pati edhe ndalimi i qarkullimit për në Republikën ish-jugosllave të Maqedonisë.

Gjendja e përgjithshme në këto komuna ka ndikuar në rritjen e pakënaqësisë, në forcimin e qëndresës dhe të organizimit të shqiptarëve për t'i bërë ballë regjimit të shtypjes, segregacionit dhe aparteidit. Kohët e fundit aty janë formuar dy parti politike me programe demokratike. Në programet e tyre kanë gjetur shprehje kërkesat themelore të shqiptarëve në ato vise, siç janë ato për organizimin ekonomik të lirë, për liri të mendimit e të organizimit dhe përgjithësisht standartet e njohura ndërkombëtare për të drejtat e njeriut. Përveç këtyre vlerave, këto parti, shoqatat bamirëse dhe intelektuale që kanë nisur të veprojnë në këto komuna kanë si qëllim kryesor çlirimin politik, ekonomik, kulturor, zhdukjen e raporteve segregacioniste, pra zhvillimin e

papenguar të të gjitha vlerave kulturore kombëtare shqiptare mbi bazën e përbashkët etnike. Këto parti kanë theksuar se një nga pengesat kryesore, përveç hegjemonizmit shtetëror serb, për të arritur një shkallë relativisht të kënaqshme të zhvillimit në planin shoqëror, ekonomik dhe kombëtar të këtyre komunave ka qenë ndarja e tyre nga trupi i natyrshëm gjeoekonomik, nacional, komunikativ, ekologjik, urban etj. Për këto arsye, në këtë regjion që nga viti 1968 ka lindur kërkesa publike për bashkimin e tij me Kosovën, për krijimin e një tërësie, e cila do të siguronte mundësi optimale për zhvillim të gjithanshëm, dhe që do të ndihmonte edhe për shuarjen e burimeve të përhershme të konflikteve ndëretnike në këto anë.

Në kohën e shkatërrimit të ish-Jugosllavisë, pushteti serb intensifikoi përpjekjet për realizimin e projektit gjithënational serb, me anë të luftës, të dhunës dhe të pastrimeve etnike. Në këto rrethana shqiptarët e këtij regjioni, duke u ballafaquar me rrezikun e asimilimit kombëtar dhe me realitetet që po imponohen me forcë, të vetëdijshëm për problemet e mëdha me të cilët po ballafaqohen BE, KSBE dhe KB për zgjidhjen e raporteve në mes të popujve në territoret e ish-Jugosllavisë, dolën në mënyrë masive me Referendumin e 1 dhe të 2 marsit 1992. Nëpërmjet tij, ata u deklaruan për autonominë territoriale politike me të drejtë bashkimi me Kosovën. Shqiptarët e Preshevës, të Bujanovcit dhe të Medvegjes në formën më demokratike dhe në pajtim me dokumentet e Konferencës paqësore të Hagës e të Brukselit, shfaqën gatishmërinë që aktualisht të pranojnë autonominë, duke e kuptuar atë si formën më të përshtatshme demokratike, që do të mundësonte qarkullimin e lirë ekonomik, kulturor etj. brenda tërësisë së tyre etnike dhe në kuadrin e bashkësisë shtetërore ku gjenden aktualisht.

Shqiptarët, siç propozojë në dokumentin e Hagës, shpresonin se nëpërmjet autonomisë ose të statusit special dhe nën kontrollin përkatës ndërkombëtar, do të realizonin të drejtën e paraqitjes së simboleve kombëtare, të drejtën e autonomisë në arsim, në kulturë, në ekonomi, në shëndetësi etj., të drejtën për organin ligjvënës, për strukturën administrative, duke përfshirë edhe policinë regjionale dhe gjykatën, e cila do të merret me çështjet që kanë të bëjnë me atë territor. Përbërja e këtyre organeve do të pasqyrojë përbërjen e popullsisë së atij territori.

Paraqitja e këtyre kërkesave ishte e lidhur ngushtë me mënyrën e realizimit të kësaj autonomie në kuadër të pushtetit dhe të politikës serbe, e cila, siç po shihet, përdor si argument kryesor për zgjidhjen e problemeve forcën, dhunën dhe terrorin.

Duke njohur historinë e raporteve ndërnacionale në Ballkan e posaçërisht në Serbinë e centralizuar dhe jodemokratike, është absurde të pritët që zgjidhja e çështjes së autonomisë së shqiptarëve të këtyre komunave të bëhet me anë të ndryshimit të ligjeve të kushtetutës me procedurë të rregullt. Po ashtu, mundësia që kjo zgjidhje të arrihet me rrugën bilaterale ndërshtetërore aktualisht është e përjashtuar. Në këto kushte rruga e vetme për trajtimin e këtij problemi është ajo e bisedimeve dhe e marrëveshjeve në mes përfaqësuesve të shqiptarëve të Preshevës, të Bujanovcit dhe të Medvegjes dhe atyre të pushtetit serb, por me ndërmjetësinë ndërkombëtare.

Puna e ardhshme në përpilimin e dokumenteve të autonomisë do të ketë vlerë të madhe jo vetëm për përcaktimin e fizionomisë së kësaj autonomie, por edhe për prezantimin dhe sensibilizimin e institucioneve ndërkombëtare.